

Mgr. et Mgr. Dana Marešová: „A přece mě ten krutý osud stihl...“ Ovdovělé pražské měšťanky ve druhé polovině 19. století v odrazu ego-dokumentů. Disertační práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ústav archivnictví a pomocných věd historických. České Budějovice 2020. 275s.

Posudek oponentky disertační práce

Jak Mgr. et Mgr. Dana Marešová přiznává, inspirací k vytyčení tématu práce a následnému rozsáhlému výzkumu jí byl vdovský osud Josefy Náprstkové, vyjádřený povzdechem samotné vdovy po významném českém „feministovi“. Její výrok posloužil jako název předložené disertační práce.

Autorka zvolila vhodná metodická východiska, přičemž se inspirovala rozsáhlým korpusem odborné literatury, především německého či anglosaského původu, včetně prací původu českého. Získanou metodologii (autorka se hlásí metodám, s nimiž pracují dějiny každodennosti, dějiny žen a dějiny mentalit; ještě bych přidala historicko-antropologický přístup) uplatnila při analýze pramenů a jejich interpretaci, která je velmi zdařilá. Kvalitní a značně rozsáhlá je heuristická základna, zahrnující archivní i editované prameny, dobovou odbornou literaturu i dobovou beletrii. Autorka si poradila s torzovitostí i aluzivním charakterem ego-dokumentů, skutečností, která vyžaduje velkou interpretační obratnost a schopnost dobrat se potřebného kontextu.

D. Marešová zvolila logickou strukturu práce, která se skládá z devíti kapitol, úvodu a syntetizujícího závěru. Vítaným vstupem do problematiky jsou biogramy jednotlivých vdov obsažené v první kapitole. Jedná se o osm ženských postav narozených mezi léty 1795 (Barbora Nerudová) a 1843 (Dorota Hálková). V jejich výběru rozhodovala především tři kritéria: aby byly obyvatelkami Prahy, aby jejich životaběh zasahoval do druhé poloviny dlouhého 19. století a aby – last and not least – po nich zůstaly vytěženy hodné prameny osobní povahy. Vedle těchto klíčových postav je v této i následujících kapitolách věnována pozornost i dalším vdovám, které žily v uvedené době v Praze; události z jejich života jsou zmiňovány především jako doložení autorčiných tezí. I když připustíme, že se osobnost Antonie Kavalírové vzpíná lokálnímu vymezení práce, pak lze litovat, že autorka do korpusu vdov, jimž je věnována primární pozornost a jejichž osudy jsou zpracovány, nezařadila např. Sofii Podlipskou (její rozsáhlý „vdovský“ deník byl, byť v poněkud „přebrané“ podobě, editován v roce 1920 v Ženském světě) či Augustu Braunerovou (navzdory poměrně krátké době, kterou prožila jako vdova – pouhých devět let – by byla bývala zajímavým pandánem např. ke Karolíně Pinkasové). Také bych se ohradila proti tvrzení, že u mužů „po smrti manželky nedošlo k razantnímu zlomu a téměř nic se v jejich životech nezměnilo“ (s. 8), tak to autorka jistě nemyslela. I oni se museli se ztrátou vyrovnat nejen emocionálně, organizačně (v managementu domácnosti), ale i právně (nabízí se nahlédnout do ego-dokumentů, jejichž zůstaviteli jsou F. Palacký, F. L. Rieger, J. Němec, případně jejich okolí – našli bychom řadu dalších případů). Velmi užitečné jsou v této kapitole informace o postavení zemřelých manželů a jejich společenském významu (i bezvýznamnosti). V každém případě si už tato první kapitola zaslouží pochvalu – autorce se podařilo vrátit tvář ženám (až na tři výjimky se jednalo o ženy v postproduktivním věku), o jejichž existenci se odborná, memoárová ba i krásná literatura tu a tam zmínila, ale jejichž

jméno bylo více méně prázdným pojmem. Stručně řečeno, kapitola *Život měšťanek před ovdověním* je mimořádně zdařilým shrnutím minuciózní analýzy typologicky rozličných pramenů (a dodejme: i rozličných osudů).

V další části práce si autorka všímá procesu ovdovění. Zaměřila se zde na příčiny úmrtí manželů a věnovala se smrti jako přechodovému rituálu, stejně jako ekonomickým a sociálním souvislostem onemocnění a úmrtí živitele rodiny. Ty jsou námětem dalších dvou kapitol – *Vdovství a poručnictví v právních normách* a *Vdovství z ekonomického hlediska*. Vynalézavým způsobem pracuje D. Marešová s občanským zákoníkem z roku 1811, všímá si jeho genderové asymetrie i zákonných možností, které měly vdovám pomoci překlenout překerní ekonomickou situaci, do níž se smrtí manžela dostaly. Pozastavila bych se u (jinak správného) tvrzení, že na vdovy po živnostnících myslel obchodní zákoník z roku 1863: paní Zeyerová ovdověla už roku 1851, paní Nerudová 1857, zjevně si musely poradit jinak. Velmi zajímavá je analýza žádostí Barbory Nerudové (s. 126an); na tomto případě je skvěle dokumentován stereotyp a klíšé podobných ponižujících žádostí. Autorka se věnuje také spolkům, které měly pomoc vdovám ve svém „popisu práce“. Svatobor by si zasloužil více pozornosti (už proto, že pomoc vdovám explicitě ve stanovách neměl), cílem Ženského výrobního spolku pak nebyla primárně charita, ale pomoc při nabytí dovedností, případně kvalifikací, které by umožnily potřebným ženám ekonomicky přežít.

V kapitole *Každodennost vdov* se autorka věnovala nejen každodennosti ve vlastním slova smyslu, ale i vybočení z jejího rámce. Patřilo sem cestování (Viedeň, kam se vypravila Eleonora Zeyerová, nebyla zahraničím, s. 148). Vdovy cestující především po vlastech českých dokládají fakt, že cestování se stalo velmi oblíbenou zálibou v druhé polovině 19. věku. Trochu složitější je to s ženským sportem, snad s výjimkou turistiky (= cestování). Už slova Karoliny Světlé jako kmotry sokolského praporu vyjadřují pregnantně vztah středostavovských žen k tělovýchovným aktivitám – ženy (kromě malých a mladých dívek) byly skutečně spíše funkcionářkami Sokola než aktivními cvičenkami. Situace se změnila na konci století, kdy ženy našly ke sportu odvalu a vztah (krásně to dokládají stránky českých módních žurnálů), ale v té době byly už objekty zajímavého výzkumu D. Marešové stařenkami. Což samozřejmě nemělo vliv na jejich důležité místo v salonním životě, jemuž se autorka rovněž věnuje.

Kapitola *Vdovství a síť vztahů* dokládá opět křehké sociální postavení vdov, hlavně oněch bez ekonomického zajištění, jakož i důležitost funkčních rodinných a přátelských vztahů. Vdovy, alespoň ty ze zkoumaného vzorku, se snažily být rodině co nejvíce užitečné, přičemž pomoc mohla mít různé formy, jak je zřejmé z občas zmiňovaných osudů Sofie Podlipské. Nicméně: skutečně dokázala tato všestranná dáma zajistit „slibnou budoucnost“ i své dceři? Zajímavá je analýza sourozeneckých vztahů; tomuto tématu, které se utěšeně rozvíjí v zahraničí, česká historiografie stále mnoho dluží. Velmi se mi rovněž zalíbilo spojení „vdova národa“, které autorka přesvědčivě vysvětlila. Pokud se týče problematiky opětovného sňatku, domnívám se, že muži hledali spíše mladší partnerky; jak autorka zmiňuje, jednou z podmínek dalšího sňatku měla být i ekonomická přitažlivost vdovy – nicméně ekonomicky přitažlivá vdova možná neměla důvod další sňatek uzavírat.

Podkapitolu věnovanou sexualitě považuji skutečně za redundantní – její rozsah tomu ostatně odpovídá. Ženy 19. století, s výjimkou vdané Boženy Němcové, tuto dnes poněkud medializovanou stránku lidského bytí ve svém autobiografickém psaní nezmiňovaly, a to ani ženy, považované společností za rebelky (Z. Braunerová, A. Lauermannová-Mikschová). Na základě nepřímé výpovědi některých pramenů lze předpokládat, že písemná reflexe jakékoli doutnající náklonnosti k druhému pohlaví byla v zárodku potlačena – viz vztah J. Vrchlického k S. Podlipské. Zajímavé je i to, že Podlipská po zbytek života ze své mysli vytěsňovala milostný skandál dcery Ludmily a herce J. Seiferta. V kontextu vdovství je třeba si uvědomit, že tolerovaná sexualita byla spojena s manželstvím a plozením. Zkoumané vdovy byly už (až na výjimky) vyloučeny z mantinelů biologického rodu: „ženství“ končilo tam, kde končila schopnost reprodukce.

Další z kapitol je věnována reflexi a seberefexi vdovství, prožívání smutku, hledání útěchy a konečně konci vdovského stavu sledovaných žen. Jak autorka dokazuje, i tady záleželo na prostředí, v němž se vdova pohybovala, a na jí samotné. Asi nelze jednoznačně tvrdit, že „Měšťanstvo doslova odsuzovalo staré panny, které se nebyly schopny provdat“ – „schopnost“ provdat se nezáležela na zájemkyni samotné, navíc sňatečnost do konce století klesala. Připomeňme rovněž, že se nevdávaly první učitelky či, o něco později, první lékařky. Nelze předpokládat, že by je společnost odsuzovala.

Práci uzavírají kapitoly *Prožívání smutku a hledání útěchy* a *Na konci vdovství*. D. Marešová si zde všímá délky společenského smutku a požadavků, kladených na vdovy; smutek je zde pojímán jako emoce, která obligatorně k ovdovění patřila. Autorka zachycuje rovněž strategie, které měly smutek překlenout či alespoň zmírnit, což bylo často prohloubení zbožnosti a uvědomění si času, který od úmrtí manžela ubíhal. Objevné jsou informace o angažmá vdov ve snahách o zhmotnění manželovy památky – což se samozřejmě týkalo jen těch, jejichž nebožtík disponoval kulturním či sociálním kapitálem. Pohřebním rituálům je zde věnována pozornost jak v případě pohřbívaných manželů, tak později vdov.

Kvalitu práce potvrzují jasné a zřetelné formulace, narace mající vnitřní koherenci, čtivý styl. Přehledné tabulky usnadňují orientaci v autorčině výkladu. Práce je koncipována přehledně, je stylisticky je zdařilá, autorka si dobře poradila s nechvalným domácím zvykem rutinně přechylovat ženské příjmení. Překlepy a chyby v interpunkci se sice tu a tam vyskytují, ale jsou vzácné. Originální disertační práci doplňuje přehledný vědecký aparát.

Pokud se týče věcných výhrad, kterých je nepatrně, uvedla jsem je výše. Snad by bylo možné se ještě ohradit proti tvrzení, že se s vdovami v konceptu městské společnosti nepočítalo (s. 211): nutně se počítat muselo, už proto, že tvořily nezanedbatelný demografický element, některé byly navíc ekonomicky či společensky aktivní, navíc byly častou cílovou skupinou charitativních akcí, nejen jako jejich objekt, ale namnoze i jako subjekt, jak autorka na několika místech správně zaznamenala. A, stejně jako je tomu dnes, charitativní akce se slušelo zviditelnit.

Pokud se týče formální stránky práce, lze jen litovat, že autorka opravovala gramatické chyby v řeči jednotlivých pramenů – jednak to poněkud odporuje zásadám ediční práce, jednak mají prohřešky proti pravidlům pravopisu často výpovědní hodnotu. Některé jmenované osoby (byť

základní informaci o nich najde čtenář v rejstříku na konci práce) by si zasloužily být zasazeny do kontextu (s. 78 – Jan Rokos, s. 82 Bettina Bradbury atd.). Spíše zábavnou skutečností je autorčina záliba ve spojce „jelikož“ – systém vyhodnotil, že se v textu opakuje 203krát. Na s. 177-178 se opakuje citát ze s. 152. Formulace, že „obdobných dívek, které ztratily manžela“ (s. 179) není v případě vdov právě trefná.

Zanechme banálních výtek a soustředme se na několik dotazů, jejichž zodpovězení jistě doplní zdařilý text:

1. Jak by autorka definovala pojem „měšťanka“? Připomínám, že jde o druhou půli 19. století.
2. Dá se nějak kvantifikovat tvrzení, že ovdovělé městské ženy hlídaly vnoučata? Tuto skutečnost známe spíš u rodin z dolních vrstev, především továrního či zemědělského proletariátu. Městské vrstvy, i ty relativně nezámožné, měly k dětem chuťvu nebo vychovatelku.
3. Skutečně budou hrát blogy a sociální sítě v budoucnu roli ego-dokumentů? V čem se podobají ego-dokumentům 19. či 20. století a v čem se zásadně liší?
4. Podařilo se prameny doložit kategorii „veselé vdovy“? „Okaté chování“ vdovy (s. 169) bude asi spíš mravoučným stereotypem, totéž asi platí o „zlé“ vdově (srov. verše z Humoristických listů).

Kvalitní práce, zaplňující zřetelnou mezeru v českém historickém bádání, se jistě dočká (možná po drobných úpravách či doplnění) knižního vydání.

V aktuální podobě naplňuje všechny požadavky kladené na práci disertační, a proto ji ráda doporučuji k obhajobě.

V Hradci Králové, 8. dubna 2020

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.